

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2018 – Kış / Winter
Sayı/Issue: 42 - Sayfa / Page: 305-320
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 03.10.2018
Kabul/Accepted: 23.11.2018
Araştırma Makalesi / Research Article

LİTERATÜRDE MEŞHUR OLAN NİYET HADİSİNİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN EHEMMİYETİ

THE SIGNIFICANCE OF HADITH OF INTENTION THAT IS FAMOUS IN LITERATURE IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Medeni ŞAVLI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri ABD
Doktora Öğrencisi
ezka_626@hotmail.com

Öz

Hz. Muhammed (sav)’in irat ettiği sözler cevâmiu’l-kelim özelliğini taşırdı. Az lafızla çok manayı ihtiva eden sözlerinden biri de niyet hadisidir. “Niyet Hadisi” adı altında meşhur olan Rasulullah’ın “Ameller niyetlere göredir” ifadesi, İslam hukukunda önemli bir kaynaklık teşkil eder. Tüm ibadet ve hukuki işlemlere kaynaklık eden bu hadisin önemi ve temel teşkil etme özelliği niyet gibi ehemmiyetli bir vasfa sahip olmasıdır. Bu bağlamda İslam âlimleri mezkûr hadisten İslam Hukuk Felsefesini oluşturan üç tane külli kaide çıkarmışlardır. Özellikle İslam hukukunun ibadet alanı geçerlilik konusunda tamamıyla niyete bağlıdır. Yapılan amellerin manevi bir kimlik kazanması için niyet şarttır.

Taşıdığı ehemmiyet perspektifinden bakıldığında, niyet ibadetlerin özünü ve ana temasını oluşturur. Bu anlamda niyetin büyük bir önem arz ettiği ve ibadetlerin temel ölçütü sayıldığı kuşkusuzdur. Tüm hukuki alanlarda olduğu gibi ibadetlerde de bir mes’elenin ağırlığı ayet ve hadis kriterlerine göre anlaşılır ve anlam kazanır. Biz de bu makalede bir ibadet olarak niyet konusunu hadis açısından değerlendirmeye tabi tutmak istiyoruz. Çalışmamız bir makaleden ibaret olduğu için konu ile ilgili bütün hadisleri

ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda -özellikle hadislerin ser levhası sayılan- niyet hadisini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Niyet, ibadet, hadis, kaide, hukuk.

Abstract

The words uttered by Prophet Mohammed (pbuh) had the feature of being succinct. One of his words that contained much meaning with few words was the hadith of intention. The hadith “actions are according to intentions” constitutes an important source in Islamic law. This hadith, which is a source of all worships and legal actions, has a preeminent importance as having substantial feature like intention. In this sense, Islamic scholars have deduced three general principles that constitute the philosophy of Islamic law. In particular, the validity of the field of worship of Islamic law completely depends on the intention. Intention is essential for actions to get spiritual identity.

When viewed from the magnitude perspective, it forms the main theme and essence of worships. In this term, it is undoubtful that will is of great importance and is main criterion of worships. As in all lawful fields, magnitude of an issue is understood according to criterion of verse of Koran and the prophet Mohammad’s sayings in worship and it gains meaning. In this article, we want to evaluate the will matter as a worship in terms of the prophet Mohammad’s sayings. As our study is limited to one single article, dealing with all prophet Mohammad’s sayings is not possible. Thus, we will try to study hadith of intention, especially regarded as heading of the prophet Mohammad’s sayings.

Keywords: Intention, Hadith, Worship, Principles, Law.

Giriş

Hadis, literatürde Rasulullah (sav)’in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan yazılı metinler anlamına gelmektedir. (İbn Hacer, 1997: 725; Teftezânî, ts., II, 3; Tahhan, 1984: 15). Özel ve dar anlamda, “peygamber sözü”ne de hadis denir. (Çakan, 1974: 13). Hadis, İslam hukuku kaynakları arasında değer açısından Kur’ân-ı Kerim’den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Hz. Peygamber (sav)’e nispeti sabit ve sahih olan hadisin kaynak değeri ve ona göre amel etme vücubiyeti noktasında bütün müçtehitler ittifak etmişlerdir. (Şaban, 1996: 79). Kur’ân-ı Kerim’in birinci muhatabı ve örnek uygulayıcısı elbette Hz. Peygamber (sav)’dir. Furû’u fikhın tüm alanlarında örnek uygulamaları, konu ile ilgili söylemleri ve onayları mevcuttur. Bu anlamda İslami hayatın akışı ve dinamizmi sünnetin varlığına bağlıdır. Furû fikh alanında önemli bir yer tutan niyet ibadetinin kaynağı da hadistir. Hadisin niyet konusundaki rolü büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Niyet ise İslam fakihleri tarafından tüm ibadetlerin temel kriteri olarak addedilmektedir.

İslâm dininde niyet, yüklenmiş olduğu anlam ve rol itibariyle diğer ibadetlerin ruhunu teşkil etmektedir. İbadetlerin geçerliliği için en önemli şartlardan biri de niyet kabul edilir. Niyet, İslam ibadet fihhında büyük bir önem taşımaktadır. Haddizatında mezheplere göre niyet, ibadetlerde ya şarttır ya da bizzat ibadetlerin rûknü sayılır. Bu itibarla İslam âlimlerinin ortak görüşüne göre niyetsiz yapılan bir ibadet sahih olmaz (İbn Nüceym, 1983:17; Karâfî, 1994: 235; Şîrbînî, 2006: I, 148; İbn Kudâme, 1968: III, 91).

1. Literatürde Meşhur Olan Niyet Hadisi

Yukarıda belirtildiği üzere büyük bir ehemmiyete sahip olan ve ibadet olarak kabul edilen niyet (Buhûfî, 2010: I, 85, Sübkî, 1991: 54; el-Bürnu, 1996: 131), sünnette de büyük bir önem arz eder. Rasulullah (sav) veciz ve etkili bir ifade ile yapılan amellerin niyete göre değer kazanacağını şu şekilde dile getirmiştir: *“Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah’a ve Rasulüne ise, onun hicreti Allah ve Rasulünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına ise, onun hicreti de o hicret ettiği şeydir.”* (Buhârî, “Bedü'l-Vahiy”, (1;1), I, 7; Müslim, “İmarat”, (45;1907), III, 1515; Ebû Davud, “Talak”, (13;2201), II, 262; Nesai, “Taharet”, (1;75), I, 58). Bûharî, daha sonra kitabının muhtelif yerlerinde yedi mevzûda aynı hadisi zikretmektedir. İmâm Şâfî'nin, fikhın yetmiş konusunun bu hadisi-i şerifle bağlantılı olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. İmâm Şâfî dâhil birçok İslâm âlimi bu hadisi İslâm'ın üçte biri, bazıları ise dörtte biri olarak değerlendirmişlerdir. Te'lif edilecek her kitabın başlangıcında bu hadisin konulması gerektiğini önemle beyân edenler de olmuştur. (Nevevî, h. 1392: XIII, 53-54; İbn Hacer, h. 1379: I, 11). Yapılan bir amelin manevi değeri ve geçerliliği niyete bağlıdır. Dolayısıyla niyete bu kadar önem verilmesi yerindedir.

İslâm âlimleri, Resûlullah (sav)'in hâdislerinin içinde niyet hâdisinden daha câmi, anlam açısından daha zengin ve daha faydalı bir hâdisin olmadığını dile getirmişlerdir. Âlimler, yine bu hâdisin ilmin üçte birini teşkil ettiğini söylemiş ve bu konuda ittifak etmişlerdir. Beyhakî (ö. 458/1066), bu hâdisin ilmin üçte birini teşkil ettiğini şuna bağlamıştır: Kulun kazancı; kalbi, dili ve organlarıyla mümkün olur. Netice itibariyle niyet de bu yapının üçüncü kısmını oluşturur. Dolayısıyla tercih bakımından niyetin en üstün etken olarak kabul edildiğini ortaya koyar. Bunun gerekçesi ise âlimlerin niyetin başka bir şeye muhtaç olmadan, müstakil bir ibadet olduğunu göstermeleridir. Çünkü diğer ibadetlerin varlığı ve geçerliliği niyete bağlıdır. Bundan dolayı, Rasulullah (sav): *“ Mü'mînin niyeti*

amelinden hayırlıdır.” (Beyhakî, *Şuubu'l-İman*, “*İhlâsu'l-Amel*”, (45; 6446), IX, 176; Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, Hadis no: 2400, XI, 390) demiştir. Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) ise “bu hâdis ilmin üçte birini kapsamaktadır,” derken şunu kastetmiştir: Metodolojik olarak hükümlerin dayandığı üç tane kaide vardır. Bu üç kaideden birini de niyet teşkil eder. İslâmî usullerin dayandığı üç kaideyi ise şöyle sıralar: (Süyûtî, 1990: 20; Sübkî, 1991: 54).

1. “*Ameller niyetlere göredir.*(Buhârî, “*Bedü'l-Vahiy*” (1;1) I, 7; Beyhakî, “*Şuubu'l-İman*”, “*İhlâsu'l-Amel*”, (45; 6419), IX, 160).
2. “*Her kim bizim şu işimizde (dinimizde) ondan olmayan bir şey ihdâs (icâd) ederse o (icâd) reddedilmiştir.*” (Müslim, “*Akdiye*”, (18; 1718), III, 1343).
3. “*Şurası muhakkak ki haramlar da apaçık bellidir, helâller de apaçık bellidir.*” (Buhârî, “*İman*”, (2; 52), I, 20; Müslim, “*Müsakat*”, (22; 1599), III, 1219; Ebu Davud, “*Buyu*”, (22; 3329), III, 243).

Niyet tüm ibadetlerde farz olarak kabul edilir. Konu ile ilgili ulema arasında icma vardır. Niyetin ibadetlerdeki hükmünün temel dayanağına gelince umumiyetle Rasulullah (sav)’in niyet hadisi gösterilmiştir. Bahse konu olan hâdisin ihtiva ettiği anlam açısından meseleye bakıldığında ameller niyete tabidir. Bir olay hakkındaki hüküm niyete göre verilir. Bu münasebetle eylemde bulunan kişiye ancak niyet ettiği şey hâsıl olur (Mübârekfûrî, 2010: V, 232). Ancak Hanefîlere göre abdest ve boy abdestinde niyet farz değildir. Çünkü onlar abdest ve boy abdesti ibadet değil, vesile olarak kabul ederler. (İbn Abdin, 1992: I, 159; Tahtavî, 1997: I, 104).

Meşhur olan niyet hadisinin ehemmiyeti yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildir elbette. Müçtehitler söz konusu hadisten İslam hukukuna kaynaklık teşkil eden üç tane külli kaide çıkarmışlardır. Şimdi bahse konu olan kaidelere geçebiliriz.

2. Niyet Hadisinden Çıkarılan Külli Kaideler

Küllî Kâide (القاعدة الكلية) şeklinde ifade edilen tamlamanın birinci kısmını oluşturan kaide (القاعدة) kelimesi, sözlükte asıl, temel ve kanun anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, h. 1414: III, 361; İsfehânî, h. 1412: 679). Kaide sözcüğü terim olarak, tüm cüzlerinin hükmünü içine alan genel kurallardır (Cürçânî, 1983:171; Erdoğan, 2005: 286). Başka bir tanıma göre; cüzlerinin çoğunu içine alan genel hüküm, (Zerka, 1938: 33) şeklinde ifade edilmiştir. İki tanım arasında

içlem ve kaplam açısından fark vardır. Şöyle ki; kaide sözcüğü birinci tanıma göre cüzlerinin tümünü, ikinci tanıma göre ise cüzlerinin bir kısmını içine alır.

3.1. Niyetsiz Sevap Olmaz/ لا ثواب الا بالنية

Fakihlerin niyet hadisinden istinbat ettikleri “Niyetsiz sevap olmaz.” kaidesince ibadetlerde ve diğer amellerde niyet gerekli görülmüştür. Daha önce geçtiği üzere bu konuda fakihler icma etmişlerdir. Ancak ibadetlerde niyetin hükmü konusunda fakihler arasında ihtilaf vardır. Cumhuru oluşturan Hanefî, Maliki, İmam Şafî'nin bir görüşü ve Hanbelîlere göre ibadetlerde niyet şarttır. Şafîlerin çoğuna göre ibadetlerde niyet rükündür. Malikilerin bir görüşüne göre niyet abdestte farzdır. (İbn Nüceym, 1983: 20-24; Hattâb, 1992: I, 230; Şirbînî, 2006: I, 148; Buhûfî, 2010: I, 85; Komisyon, ts., XXII, 62). Görüldüğü gibi fakihler özellikle ibadetlerin sıhhati ve geçerliliğini niyetin varlığına bağlamışlardır. Zira İslam'da emredilen ibadetlerin geçerlilik anahtarı ve sevap açısından değer kazanması niyete bağlıdır. Niyet ibadet kapısını açan anahtar mesabesinde kabul edilmiştir. Bu açıdan, ibadet fihhinde niyetin fonksiyonu büyük bir önem arz eder. Söylenen sözün ve yapılan eylemin ibadet değeri kazanması için niyet olmazsa olmaz addedilmiştir. Abdest, boy abdesti, teyemmüm; farz ve sünnet olan tüm namazlar, hac, umre, zekât, fitre ve diğer sadakalar, oruçlar, kurban ve nezirler, kefaretlar ve cihat gibi ibadetlerde sevabın elde edilmesi kişinin niyet ve kastına bağlanılmıştır. Bu ibadetler eğer Allah'a kurbiyet niyetiyle eda edilirlerse gayenin hasıl olacağı söylenmiştir. Bunların yanında taraflar arasındaki husumeti gidermek, sınırların korunması, şahitliğin yerine getirilmesi, takva ve iyi niyetle yapılan yeme, içme ve uyku gibi filler ile iffetini korumak için yapılan evlilik de bu baptan kabul edilmiştir. (Hısnî; 1997:209; Mevdudî, 2007: 95; Akyüz, 2008: 10).

Salt bir niyetin sevap kazandırması mümkün değildir. Niyetle beraber ihlâsın varlığı gereklidir. Yani amaç Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak olmalıdır. Mâûn sûresinin son dört ayeti farklı niyetlerin sonuçlarından bahseder. Bu ayetler ihlassız niyetin nasıl olumsuz sonuçların doğurmasına sebep olduğunu güzel bir şekilde ortaya koyar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Vay o namaz kılanların haline ki; onlar kıldıkları namazlardan gafildirler. Onlar namazlarında gösteriş yaparlar. En ufak bir yardımı esirgerler.*” (Mâ'ûn, 107/4-7). Bu ayetlerde davranış biçimlerinden bahsedilen kişilerin gerçek niyetleri namazı Allah'ın rızası için değil, insanlara gösteriş yapmak için kılmalarıdır. Amaç bu olunca o kimseler namazlarında gafildirler. Bu

münasebetle namazı Allah'ın hakkı için ikame etmezler. Haddizatında namazdan kasıt, sırf eda etmek değildir. İkameden kasıt namazın gerçeğini yaşamak ve onu yalnız Allah için eda etmektir. Namazı hakkı ile eda etmeyenlerin işlerinde namaz etkisini göstermez. Bu tiplmelerin en belirgin özelliklerinden biri de insan kardeşlerine yapılacak olan hayr ve iyiliği engellemeleridir. Oysa beklenen, namazın insanların kalbinde ve eylemlerinde kendisini göstermesidir. (Kutup, ts., X, 581). Yukarıdaki ayetlerde anlaşıldı ki zahiren ibadet özelliği taşıyan her amel manevi olarak ibadet değeri kazanmaz. Bu anlamda manevi değerın temel kriteri halis niyettir.

İslam hukukunun özünü anlatmaya çalışan Hanefi fakihlerin, “Niyet olmadan sevap kazanılmaz.” şeklindeki külli kaideyi ortaya koymalarındaki temel gayenin birincisi, uhrevî mükâfatın elde edilmesi için amelin mutlaka niyetle beraber olmasına işaret etmektir. İkincisi ise niyetsiz bazı amellerin geçerli olacağını fakat manevi bir karşılığının olmayacağını vurgulamaktır (Dönmez, 1991: III, 16-20). Bir amelin iyi niyetle ve Allah rızası için yapılmadığı durumda, manevi bir karşılığının olmayacağı şu ayet-i kerimede ifade edilmiştir: *“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanı başında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görendir.”* (Nur, 24/39). Üstteki ayette anlaşılan, insanın yapmış olduğu amellere manevi değer katan yegâne amel imandır. Çünkü Allah'a iman eden kişi bütün amallerini ve faaliyetlerini üstün bir gaye için, iyi niyetle, Allah rızası için yapar. Allah'ın kanunlarına, emir ve yasaklarına uygun bir şekilde icra eder. Nihayet yaptığı her amelden dolayı ince bir hesap vereceği kaygısı ve disiplini içinde kendini sorumlu hisseder. Buna karşılık inançsız insanların faaliyetleri, bu iman ve sorumluluk disiplininden yoksun olduğundan boş, değersiz ve anlamsız bir meşguliyet yığından ibaret olmakla sınırlı kalmaz, ayrıca sahibini ağır bir sorumluluk ve hesabın altına sokar. (Ali Özek ve dğr, 1982: 354). Bu ayet aynı zamanda “gayrimüslimler de iyilik yapıyor peki bu iyiliğın karşılığı cennet olmayacak mı?” sorusunun cevabıdır.

Amel-niyet münasebetine bakıldığında Allah Teâlâ'nın rızası gözetilmeden yapılan hiçbir davranış kıymet ve kabul görmez. Kural olarak Allah Teâlâ'nın rızasının haricinde farklı bir mülâhaza ile icra edilen bir eylem batıl olarak telâkki edilir. Dahası, batıl olan amelin her iki dünyada da semersinin olmayacağı sonucu hâsıl olmuştur. (İbn Recep, 2014, I, 61). İhlas ve iyi niyetin ruhuna göre ibadetlerin çokluğu onun geçerliliğini sağlamaz. Zira amellerin hükmü niyete

göre takdir edilir. Bu açıdan hem uhrevî hem de dünyevî olarak niyetin hükmü değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Duruma göre, ahrete bakan yönü sevap veya ikâbı, dünyaya bakan yönü ise sıhhat ya da fesadı gerektirir. Haddizatında kişinin elde edeceği mükâfat ya da çarpıtılacağı ceza doğrudan niyet ile ilintili olduğu ifade edilmiştir (İbn Nüceym, 1983: 17).

Aslında halis bir niyet, âdetleri ibâdete, kötü şeyleri ise iyiye çevirir. Akıllı kişi yaptığı amelleri Allah Teâlâ'nın rızası için yapar. Bu bağlamda kişi camide oturup bir sonraki namazı beklerken Allah'ın rızası için niyet etmeli, hakeza çarşıya-pazara giderken de aynı düşünceyi gütmelidir. Lafzen niyet etmek emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker babından kabul edilmez. Genel anlamda yapılan amellerde cehren niyetin getirilmesi şart koşulmamıştır. Ayrıca samimi bir niyetle her farzdan sonra başka bir farzı beklemesi durumunda, kişinin niyetinin amelinden hayırlı olacağına işaret edilmiştir (Kastalânî, h.1323, I, 150). Bilerek ve bilinçli olarak yapılmayan, aynı zamanda Allah'ın rızası gözetilmeyen bir ibadet, manevî açıdan değer kazanamaz. Böyle bir ibadet kulluk dairesinin dışında kalır. Mutlak anlamda bir niyetin varlığı zahiren yeterli görülse de manevi açıdan mutlaka halis sıfatını taşımalıdır. Sonuçta, ibadetler niyetsiz; niyet ise ihlassız olmaz. Buna karşılık muamelat konularında niyetin samimiyetine bakılmaz. Her halükarda niyetin dışa yansımaları hukuki sonuç doğurur.

Rasulullah (sav)'in "*Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır.*" anlamındaki hadisinin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında farklı görüşler serdedilmiş ve bu hadise binaen kalp temizliğinin yeterli olacağı ve bedeni bir ibadete gerek duyulmayacağı anlamındaki bir görüşün geçerli olmayacağını söylemişlerdir. Gazzâlî (ö. 505/1111), bu hadisi yorumlarken, niyet de amel de Allah Teâlâ'nın kuldanda istediği şeyler olup her ibadetin onlarla şekillendiğini beyan eder. İkisinden de maksada katkısı ve etkisi olmakla birlikte niyetin etkisi amelinkinden fazla olduğunu söyler. Başka bir ifade ile niyet de amel de mü'minin Allah Teâlâ'ya karşı kulluğunun önemli görevlerinden biri olup aynı zamanda kulun seçimini gerektiren işlerdir. Ancak niyetin her haliyle amelden daha önemli bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir (Gazzâlî, 1992: IV, 765). Dolayısıyla niyet, amelden daha hayırlıdır, bunun için amelsizde olsa niyet kabul edilir. Buna mukabil, niyetsiz amel kabul edilmez. İyilik yapmadan niyet etmenin bir karşılığı varken niyetsiz yapılan ibadetin karşılığı yoktur (Aynî, 2001: I, 71; Nevevî, 1929: VIII, 53). Anlaşıldığı üzere, niyetsiz yapılan bir amel manevi açıdan değersiz ve geçersizdir. Niyetin taşınması gereken en önemli vasıf ise Allah'ın rızası için yerine getirilmesidir. Çünkü

kişinin niyeti iyi olabileceği gibi kötude olabilir. Bu anlamda temel ayırıcı özellik Allah rızasıdır. Allah'ın rızası gözetilince yapılan her amel ibadet değeri kazanır. Bu samimiyetin yanında literatürde niyet eden kişinin taşıması gereken başka şartlar da vardır.¹

2.1. Bir İşten Maksât Ne İse Hüküm Ona Göredir / الأمور بمقاصدها²

Niyet hadisinden çıkarılan ikinci külli kaide “Bir işten maksât ne ise hüküm ona göredir.” şeklindeki ifade biçimidir (İbn Nüceym, 1983: 23; Süyûfî, 1990: s. 8). Bu kaide, İslam fihında yüklenmiş olduğu anlam açısından en derin kaidedir. Dolayısıyla fakihler buna büyük bir ihtimam göstermişlerdir. Konu hakkında birçok açıklamalar yapılmış ve şerhler yazılmıştır. Çünkü söz konusu kaide birçok şer’i hükme kaynaklık etmektedir. Bu kuralın aslı, “*Ameller ancak niyetlere göredir.*” hadisidir. (Hısnî, 1997: 208-209; Nedvî, 2013: 282). Çünkü fikhî olarak niyetsiz amelin geçerliliği kabul edilmemiştir (Süyûfî, 1990: 8; Zerkâ, 1989: 47).

Allah'ın kitabında ve Rasulullah (sav)’in sünnetinde bu kaideye kaynaklık eden birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Zikri geçen kaidenin, amellerde ve diğer tasarruflarda ehemmiyeti ve etkisinin varlığı bir gerçektir. Örneğin, Allah Teâlâ bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve rasûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*” (Nisa, 4/100). Bu ayette halis bir kasıt (niyet) ve iradeye yönlendirme vardır (Nedvî, 2013:283). Taberî bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: Kim Allah ve rasûlü için hicret etmek üzere evinden çıkarsa onun samimi arzu ve isteğine binaen o kimse hicret sevabını hak eder. Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi şu olaya dayandırılmıştır: Huzâ’a kabilesinden bir adam hicret emri geldiğinde hasta idi. Evin ehline; “Beni yatağın üzerine uzatıp Rasulullah’a götürün.” diye emretti. Onlar da söylediklerini yaptılar. Ancak Tenim denilen yere geldiklerinde ölüm kendisini yakaladı. Bunun üzerine sözü geçen ayet indi (Taberî, 2001, VII, 393; İbn Kesir, h. 1419: II, 347). Ecel,

¹ Niyet edecek kişi, Müslüman ve mümeyyiz olması şart koşulur. Ayrıca kişi niyet edecek şeyi bilmesi, ona aykırı bir davranışta bulunmaması ve niyet konusunda kararlı olması gerekli görülür. (İbn Nüceym, 1983: 43; Süyûfî, 1990: s. 36; Buhûfî, 2010: s. 29).

² Bu kaide bedelli akit, hibe, ferağ, teberru vb. suretlerle ivazlı veya ivazsız satışlar, ibra, vekâlet, ihraz, mübahat, damanat (güvence), emanet ve cezalar gibi birçok fikhî konuda tatbik edilir (Zerkâ, 2012: 47).

yapılmak istenen işten önce geldi. Fakat ismi geçen kişinin sadık niyetinden dolayı sevabından ve Allah katındaki yerinden hiçbir şey eksik olmadı (Nedvî, 2013: 284). Bu şekilde kişi halis niyetinden dolayı bulunduğu yerde hicret sevabını almıştır.

Yukarıdaki olayda olduğu gibi ortaya konulan bu hukukî ilkeden amaç, insanların işlerindeki hukukî hükümler, yaptıkları zamandaki niyetlere göre değer kazanmasıdır. Bu kurala göre insan muayyen kasıtlı bir iş yaptığı durumda, ona göre de hukukî hükümler tatbik edilir. Farklı bir zamanda başka bir niyetle aynı işi yaptığında başka bir hüküm zuhur eder. Sözün özü, hükmün ortaya çıkmasını sağlayan, niyetin fonksiyonu ve üstlendiği roldür. Bu hukukî kuralın örneklerinden biri şudur: Geniş zaman kipi ile satış yaparken eğer kasıt şimdiki zaman ise satış sözleşmesi meydana gelir. Örneğin, “*Atımı sana satarım.*” sözü gibi. Fakihler, eğer satıcı bu sözüyle gelecek veya geniş zamanı kastetmişse akdin meydana gelmeyeceğini söylemişlerdir (Zeydân, 2002, s. 77; Karaman, 1999: II, 65). Çünkü bu durumda kullanılan ibareler muğlaklık ifade eder. Geniş zaman kipini kullanan satıcının niyeti nasıl tespit edilecek? Kanaatimizce alıcının kullanacağı söz önem taşır. Aksi takdirde satıcı ya bu sözünü destekleyecek yeni bir şey söylemeli ya da malı sattığına dair bir karine lazım. Akit sırasında satıcının geniş zaman kipini kullanması durumunda onun hangi zamanı kast ettiğini tespit ederken yeni bir diyalog gerekir. Bu sırada akit meclisinin durumu ne olacak? Böyle bir durumda muhatabın mazi sıgasını kullanması akit için yeterlidir.

Dünyevi olan bir iş failin niyetine göre değer kazandığı gibi, dini konularda da niyet aynı etkiye sahiptir. Örneğin nikâh akdi İslam dininde sünnet olarak kabul edilir. Ancak yapılan bu akitte eğer erkeğin niyeti kadına zarar vermek ya da kötülük yapmak ise söz konusu olan akit haram olur. (Zeydân, 2002: 77). Âyette bu konu şöyle ifade edilmektedir: “*Fakat onları, haksızlık ederek ve zor kullanarak tutmayın. Kim böyle yaparsa muhakkak kendine yazık etmiş olur.*” (Bakara, 2/231). Kişi sırf zarar vermek niyetiyle bir bayanı yanında tutmaya devam ederse kendi nefesine zulüm etmiş olur (Sâbunî, ts, I, 148).

Bu kuraldan çıkarılan önemli noktalardan biri de soyut niyetin yani fiile bitişik olmayan kastın bir sonuç meydana getirmeyeceğidir. Sözelimi, bir kimsenin evini satmak istemesi ve ağızından satış ile ilgili bir söz çıkmaması durumunda, o kişinin salt mücerret niyeti bir sonuç meydana getirmez. Çünkü İslam hukuku irade beyanı noktasında objektif nazariyeyi tercih etmiştir. Objektif nazariyenin en önemli özelliği ise dışa vuran ve sözle ifade edilen iradeyi esas

almaktır. Hukukçular tarafından içteki iradenin birinci derecedeki ifade şekli söz olarak kabul edilmiştir (Zeydân, 2002: 77; Karaman, 1999: II, 63). Zira sözlü olarak ifade edilmediği müddetçe, içteki gerçek iradeyi somut olarak dışarıdan bakarak anlamak mümkün değildir.

Kalben niyet edip dil ile telaffuz edilmediği müddetçe hukuki bir sonucun ortaya çıkmayacağı örneklerinden biri de şudur: Bir kişi kalben hanımını boşasa ya da atını satsa, açık olarak dil ile ifade etmediği müddetçe batını olan bu niyetin üzerine hüküm icra edilemez. Çünkü şer'î hükümler zahire göre verilir. Aynı şekilde bir kimse vakıf etme niyeti ile bir malı satın aldıktan sonra o malı vakfettiğine dair bir söz sarf etmediği müddetçe vakıf malı olamaz. (Ali Haydar, 2003: I, 19; Zeydan, 2002: 77; Yıldırım, 2015: 32). Salt niyetin herhangi bir hüküm doğurmayacağı noktasında şu hadis-i şerif delil getirilmiştir: “ *Allah Teâlâ eyleme dönüştürmedikleri müddetçe, ümmetimin kalplerinde geçenleri affetmiştir.*” (Bûhârî, “İtk”, (49;2528), III, 145, Müslim, “İman”, (1; 202), I, 116). İyilik yapmak şartıyla eyleme dönüşmeyen salt niyetin sevap kazandıracığı kuşkusuzdur. Ancak aynı şey kötülük için söylenemez. Eyleme dönüşmeyen kötü niyet dünyevi ya da uhrevi bir sonuç doğurmaz.

Bu genel kurala göre, kayıp olan bir malı (lukata) bulan kişi sahibine vermek niyetiyle aldıktan sonra mal elinde zarar görürse o malı tazmin etmesi gerekmez. Çünkü kural olarak kişi güvenilir ve iyi niyetli sayılır. Ancak kişi söz konusu olan malı sahiplenme niyetiyle alıp elinde tutarsa gâsıp sayılır. Bu şekilde düşmanlık ve taksiri olmaksızın mal elinde helak olursa o malı tazmin etmek zorundadır (Zeydan, 2002: 77; Yıldırım, 2015: 31). Örnekte görüldüğü gibi niyet farklı olunca farklı sonuçlar doğurur.

Kişinin kasıt ve niyeti bulunmadığı halde yaptığı eylemlere bazen hüküm terettüp eder. Örneğin, bir kimse başkasına “şu malı şu kadara sana sattım.” diye icapta bulunsa ve muhatap olan kişide “aldım” diye kabul etse, satıcı olan kişi her ne kadar; “Sözü sarf ettiğim anda satmak niyetim yoktu.” dese bile yapılan satış geçerlidir. Ayrıca vekâlet, ikrar, emanet, ödünç, zina iftirası ve hırsızlık gibi işlerde de niyet olmasa bile hüküm terettüp eder (Ali Haydar, 2003: I, 20; Yıldırım, 2015: 32). Burada iç iradeye değil de dış iradeye bakılarak hüküm verilmektedir. Yapılan eyleme dışarıdan bakıldığında kişinin niyetinin bir sonucu olarak görülür.

2.2. Akitlerde İtibar Makâsıd ve Meâniyedir, Elfâz ve Mebâniye Değildir/ العبرة في العقود للمقاصد والمعاني لا للالفاظ والمباني

Akit, terim olarak nikâh, hibe, vasiyet, alış veriş gibi şer'î bir muameleyi iki tarafın iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabulün birbirine bağlanmasından ibarettir (Erdoğan, 2005: 19). Bir diğer ifade ile akit, kanuni neticeler meydana getirmeye yönelik olarak tarafların iradelerinin uygunluğudur (Zeydan, 2002: 239).

Bu kaideye “ukud” kaydının konulmasının temel sebebi yeminler ile ilgili kısmı dışarıda bırakmak içindir. Çünkü yapılan yeminler kasıt ve niyete göre değil sarf edilen lafızlara göre değerlendirmeye tabi tutulur. Akitler insanlar tarafından yapılan şeylerdir. Borçlar hukukunda yapılan akitlerde ihtimam gösterilmesi gereken en önemli husus tarafların niyetidir (Yıldırım, 2015: 34). Akitlerde tarafeynin niyeti sözlü olarak ifade edilmediği müddetçe hukuki bir sonuç doğurmaz. Sözlü olarak kullanılan bir ibarenin ne anlam ifade ettiğini tespit etmek için niyete bakılır.

Hadisten çıkarılan bu külli kaidenin tespitindeki asıl gaye, akitlerde kullanılan lafızların asıl manalarının dışında başka manalarda da kullanılabileceği ihtimalidir. Örneğin, “bey bi'l-vefâ”³ terimindeki “bey” lafzı, normal alış-veriş akdini kastetmek için değil, ihtiyaç sahibi kişinin borç temin etmek için yaptığı sözleşmeyi kastetmek için kullanılmıştır (Şeyh Nizâm ve dğr, h. 1310: III, 209; Buhûfî, 2010: 209)

Akitlerde hükümlerin verilmesi için yalnız sözler ve sözlerin anlamları yeterli görülmemiştir. Hükümler, akdin taraflarının akit esnasında kullandıkları, kastettikleri hakiki mana ve maksatlara göre verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Ali Haydar, 2003: I, 21). Niyetler akitlerin hakikatini ve temelini oluştururlar. Sözler ise, maksatları gösteren, yansıtan dış emarelerdir. Kasıt belli olursa sözler kasıtlı sınırlanır ve ona göre de hüküm tatbik edilir. Ancak bu hâl sözlerin tamamen değersizliği anlamına gelmez. Çünkü sözler manaları ifade ederler. Bu anlamda akit yaparken tarafların kastı, akdi açıklayan karinelerle bilinir. Akit sırasında sarf edilen sözlerin kastı ile irade beyanı arasında bir alâkanın olması şart koşulmuştur (Zerkâ, 1989: 55-56; Zeydân, 2002: 78). Bu kurala isnat edilen örneklerden biri şudur:

³Bey bi'l-vefâ: Fıkıh terimi olarak bir malı, satış bedeli geri ödendiğinde iade etmek üzere, bir kimseye şu kadar paraya satmaktır ki satıcı, satış bedeli olarak aldığı parayı müşteriye geri verince, müşteri de satın almış olduğu malı iade eder. Çünkü satış akdi bu şart üzere tahakkuk etmiştir. Bu tür sözleşmeye Mâlikiler bey'us-senâya, Şafîiler bey'ul-uhde ve Hanbelîler de bey'ul-emanet derler. (Kadrî Paşa, 1891: s. 73; el-Mecdî, 2003: 49).

Birisi diğere, “*Atımı sana 2000 TL’ye bağışladım.*” der, karşıdaki de bu bağışı kabullense, kullanılan söz bağışı çağrıştırırsa da yapılan işlem satış akdi olarak geçerli sayılır (Gazî, 2003: VI, 378; Zeydân, 2002: 78). Bu muamelede “bağış” sözcüğü her ne kadar kullanılmış olsa da akit sırasında para miktarının belirlenmesi ve tarafların bunu kabul etmesi durumu söz konusu olan bu eylemin satış olduğuna dair en büyük karine olsa gerek. Ayrıca bağış yaparken icap ve kabule gerek yoktur. Örneğin bağışta bulunan kişi, belli bir isme ya da bir kuruluşa “*şu kadar para ya da mal bağışladım.*” derse buna mukabil birilerinin bunu “*kabul ettim*” demesine gerek yoktur.

Bu külli kaideye, niyet ile ifade tarzı arasında bir aykırılık ve uyuşmazlık olursa başvurulur. Zira lafzın tamamen bir kenara atıldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü kullanılan lafızlar manaların kalıpları ve tezahürleridir (Yıldırım, 2015: 34).

Toplumun içinde kullanılan birçok söze zahiren bakıp kale alındığında ciddi hukuki sonuçlar doğurur. Bu anlamda kullanılan her sözü hukuk bağlamında neticelendirmek toplumu zor durumda bırakır. Bundan dolayı kişilerin gerçek niyeti dikkate alınmalıdır. Çünkü hukukun en önemli özelliği insanların haklarını korumaktır.

Sonuç

Hz. Muhammed (sav)’in Allah’ın resulü olması hasebiyle yaptığı konuşmalarda özellikle dikkat eder ve kelimeleri seçerek kullanırdı. Sarf edilen sözlerin toplumdaki yansımalarının kural teşkil edeceğini biliyordu. Lafı dolandırmadan, muhatabın anlayacağı şekilde hitap eder ve tabiri caiz ise taşı gediğine koyardı. Bahse konu olan “*niyet hadisi*” bunun en güzel örneklerindedir. Kişisel bir olay üzerine varid olan bu hadis, Hz. Peygamber (sav)’in açıklamasıyla sonuçta Müslümanların tüm amellerini ilgilendirir duruma evrilmiştir. Bu bağlamda söz konusu olan hadise büyük bir önem verilmiş ve değerinin anlaşılması için değişik perspektiflerle anlatılmaya çalışılmıştır.

İslam hukukunda niyet hadisine büyük bir önem atfedilmiş ve onsu amellerin geçerli olmayacağı ifade edilmiştir. Hem ibadet, hem muamelat hem de diğere hukuki alanlarda yapılan eylemler ve sarf edilen söylemlerin sıhhati ve geçerliliği niyetsiz kabul edilmemiştir. Bu anlamda niyetin varlığının gerekliliği noktasında icma oluşmuştur. İslam âlimleri niyet hadisinin literatürde üç tane külli kaideye kaynaklık ettiğini ortaya koymuşlardır. Niyetsiz sevabın olmayacağı kaidesi özellikle Hanefî fakihlere aittir. Her ne kadar onların kaynaklarında bu kaide örnekleriyle verilse de, diğere mezheplerin kaynaklarında da bu kaide zikredilmeden niyetsiz sevabın olmayacağı

konusunda benzer örnekler verilerek beyanda bulunulmuştur. Yani niyetsiz amellerin manevi değer kazanmayacağı sonucu hâsıl olmuştur. İkincisi, “Bir İşten Maksât Ne İse Hüküm Ona Göredir.” ve üçüncüsü ise, “Akitlerde İtibar Makâsıd ve Meâniyedir, Elfâz ve Mebâniye Değildir.” kaidesidir. Birinci kaide özellikle ibadeti, ikinci ve üçüncü kaideler ise muamelat ve akitleri kapsamaktadır.

Amellerin manevi değeri ve geçerliliği niyetlere göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu hususta ölçü niyet olarak alınmış ve niyetsiz bir amelin geçerli olmayacağı noktasında ittifak edilmiştir. Temel kriter niyet alınsa da bu tamamen lafzın değersiz olduğu anlamına gelmez. Niyeti yapılan fiile bitişik olmasını şart koşmuşlardır. Niyetin hukuki bir sonuç doğurabilmesi için söz ve eyleme dönüşmesi şarttır. Ancak manevî açıdan söz ve eylem şartı aranmaz.

Taraflar arasında yapılan sözleşmelerde temel kriter irade beyanıdır. Ancak kullanılan lafızlar ile kişilerin kastı arasında bir uygunluğun olması gerekli görülmüştür. Sözleşmelerde icap ve kabul şeklinde ifade edilen tarafların beyanı hem zaman hem de mekân olarak hukukun ruhuna aykırı olmaması gerekir. Çünkü sözleşme meclisi ve kullanılan lafzın hangi zamana (mazi, geniş ve gelecek) ait olduğu oldukça önem arz eder. Netice itibariyle eylem ve söylemlerimizin hukuki olarak geçerliliği ve manevi değeri niyete bağlıdır. Niyetin ehemmiyetinin kaynağı ise hiç şüphesiz Peygamberimizin konu ile ilgili hadisidir.

Kaynakça

KUR'ÂN-I KERİM

- Akyüz, V. (2008). *İbadet İlkeleri*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Aynî, B. (2001). *Umdetü'l-KârîŞerhuSahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmet b. Hüseyin b. Ali. (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (Thk.: Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim. (h. 1422). *el-Câmi'u's-Sahîh*. (Thk.: Muhammed Züheyir), byy., Dâru't-Tavkû'l-Neccâr.
- Buhûtî, M. (2010). *Keşşafü'l-Kına an Metni'l-İknâ*. byy., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bûrnu M. (1996). *el-Vecîz fi İzâhî Kavâidi'l-Fıkhı'l-Küllîye*. Beyrut: Müessesetü'r Risale.
- Cürcânî, A. (1983). *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çakan, İ. L. (1974). *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFV Yayınları.

- Dönmez, İ. K. (ts) Amel. *DİA*, TDV. Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (1997). *Sünenü Ebû Dâvûd (Hattâbî'nin Me'âlimü's-Sünen-i ile birlikte)*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Erdoğan, M. (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. (1992). *İhyâ'üUlûmi'd-Dîn*. (Trc.: Ali Arslan), İstanbul: Merve Yayınları.
- Gazî, M. (2003). *Mevsûatü'l-Kavâidü'l-Fıkhiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman er-Ruaynî. (1992). *Mevâvibü'l-Celil fî ŞerhiMuhtasari'l-Halil*. byy., Dâru'l-Fıkr.
- Haydar, A. (2003). *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Alemu'l-Kütüp.
- Hısnî, T. (1997). *Kitabü'l-Kavâid*. (Thk.: Abdurrahman b. Abdullah), Riyâd: Mektebet'ü-Rüşd.
- İbn Abidîn, M. (1992). *Raddü'l-Muhtâr Alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*. Beyrut: Darû'l-Fıkr.
- İbn Hacer el-askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ahmet. (h. 1379). *Fethü'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*. (Thk.: Muhammed Fuad Abdülbaki), Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed. (h. 1412). *el-Müfredât fî Ğeribi'l-Kur'ân*. (Thk.: Safvan Adnan ed-Davudî), Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- İbn Kayyim, Ş. (2008). *İlâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, (Thk.:EbûUbeydete), Riyâd: Dâru'l-İbnü'l-Cevzî.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir ed-Dımaşkî. (h.1419). *Tefsiruu'l-Kur'âni'l-Azim*. (Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmet el-Ensârî er-Rüveyfî. (h. 1414). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü's-Sadr.
- ibn Nüceym, S. (1983) *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. (Thk.: Muhammed Mutî el-Hâfız), byy., Dâru'l-Fıkr.
- ibn Recep, Z. (2014). *Câmîü'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhî Hamsîne Hadîsen Mine'l-Cevâmîi'l-Kelîm*. (Thk.: Muhammed Ahmedî), BYY., Daru's-Selâm.
- Kadrî Paşa, M. (1891). *Mürşidü'l-Hayrân ilâ Marifeti Ahvâli'l-İnsan*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübr'a el-Emiriyye.
- Karaman, H. (1999). *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Kastalanî, A. (h. 1323). *İrşâdü's-Sârîli Şerhü's-Sahîhü'l-Bühârî*. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emirîyye.
- Mecdî, M. (2003). *et-Tarîfatü'l-Fıkhiyye*. byy., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Komisyon. (2010). *el-Mevsuatu'l-Fıkhiyye*. Kuveyt: Dâru's-Selâsil.
- Mubarekfürî, Abû Âlâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim. (2010). *Tuhfetü'l-Ahvazî bi Şerhî Câmî't-Tirmizî*. Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşayrî en-Nisâbü'rî. (2000). *el-Câmî'u's-Sahih*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabî.
- Nedvî, A. (2013). *el-Kavaidü'l-Fıkhiyye*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. (ts). *el-Muctebâ Mine's-Sünen el-Meşhur bi Süneni'n-Nesâî*. Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. (h. 1392). *el-Minhâc Şerhü Sahihü'l-Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Darû İhyâü Tûrâsî'l-Arabî.
- Sâbunî, M. (ts). *Savvetü't-Tefâsir*. İstanbul: Der'saâdet Kitabev.
- Süyûtî, C. (1990). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâ'id ve Furû'î Fıkhî's-Şâfi'îyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Seyyid Kutup, (ts). *Fizilâli'l-Kur'ân*. (Çev: Komisyon), İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Sübkî, T. (1991). *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. (Thk.: Adil Ahmed Abdülmevcüd ve Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şeyh Nizâm ve dğr. (h. 1310) *el-Fetâva'l-Hindiyye*. byy., Dâru'l-Fıkr.
- Şirbînî, Ş. (2006). *Müğni'l-Muhtâc*. (Thk.: Muhammed Tamir-Şerif Abdullah), Kahire: Dâru'l-Hadis.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Müsnid'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmet b. Eyyüb. (1994). *el-Mucemü'l-Kebir*. (Thk.: Hamdî b. Abdülmecit es-Selefî), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberî, M. (2001). *Camîu'l-Beyân an Tevîli'l-Âyi'l-Kur'ân*. (Thk.: Abdullah b. Abülmuhsin et-Türkî), byy., Dâru'l-Hicr.
- Tahhân, M. (1984). *Teysirü Müstâlâhi'l-Hadis*. Kuveyt: Darû't-Tûras.
- Tahtâvî, A. (1997). *Hâşiyetü't-Tâhtâvî âlâ Merâki'l-Fellâh*, (Thk.: Muhammed Abdülâziz el-Hâlidî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Teftâzânî, S. (ts). *et-Telvîh alâ Tavdîh*. Mısır: Mektebetü'Sahîh.
- Özek, A. ve dğr. (1982). *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*. İstanbul.
- Yıldırım, M. (2015). *Mecellenin Külli Kâideleri*. İzmir: Tibyan Yayıncılık.

- Şaban, Z. (1996). *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: TDV. Yayınları.
- Zerkâ, Şeyh Ahmet b. Şeyh Muhammed. (1989). *Şerhü'l-Kavaidü'l-Fıkhıyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Zeydân, A. (2002). *el-Medhal li Dirâreti 'ş-Şeriati'l-İslamiyye*. Beyrut: Müsassetü'r-Risâle.